

EL POU DELS MAQUIS

MARGARIDA ARITZETA

—Covards!

La paraula li fa més mal que un cop de pedra.

Covards? No en sap cap, de covard, entre els vuitanta que avui travessen aquesta porta. Qui és que gosa dir una cosa semblant?

—Traïdor! —hi torna.

És una veu enrogallada i fonda, de cassalla i calç viva, de matinades de glaçada negra treballant al ras. El crit s'ha alçat de sobte com el sutge encès d'una xemeneia bruta i ressona entre aquella gent immòbil de posat vençut que ha acudit a esperar-los.

La paraula maleïda el fa trontollar. Llavors rodola, maligna, sobre els peus de la filera llarga d'homes emmanillats que surten del Tribunal Militar abans de perdre's, lenta i feixuga, carrer avall, amb un cruixit que els glaça la sang.

Traïdor. A qui diuen traïdor?

15 d'octubre de 1948

Masia Cardellà, Valls

—Com ha anat?

L'home no respon. Si ella ho sabia... Lentament es descorda la camisa mentre la dona li plega l'americana. Després els pantalons. És un vestit gris clar massa calorós per a l'octubre, als migdies el sol encara escalfa com si no haguessin sortit de l'estiu. Però és la roba més bona que té. De sobte enuma els pantalons abans de deixar-los damunt del llit.

—Notes que fan pudor? Allò feia pudor, potser s'ha enganxat a la llana...

Ella no en fa cas.

—Los has vist?

—És clar que'ls hai vist.

La dona està neguitosa, amb ganes de saber-ho tot, però a l'home se li han d'arrencar les respostes una per una. No es pot treure del cap aquella veu profunda, esqueixada, aquell esgarip que va esquinçar la tarda amb la malícia del ferro rovellat. Traïdor. A qui deien traïdor? La té al davant i no la veu, li parla i no se l'escolta. Encara li balla pel cap aquella remor sorda que es va alçar com una polsina bruta d'entre la pobra gent que havia anat a rebre'ls.

—I l'Annita, ja ha arribat?

L'home assenteix en silenci. Doblega els mitjons i els caragola, després empeny les sabates sota la calaixera, s'enrotlla la faixa negra sobre els pantalons de pana gastada amb pedaços quadrats de lona a l'alçada dels genolls i s'arromenga les mànigues de la camisa. A poc a poc es calça les espadenyas, assegut al llit. Al capçal encara hi ha la ferida del llamp. Guaita per la finestra reixada. A menys d'un quilòmetre, una mica més ensota, passat el torrent, s'estén el poble de Valls de cap a cap, com un llarg vaixell arborat d'un pal major, el campanar de Sant Joan, i un altre de menor, el del Carme, on els claretians han obert un teologat. Un vaixell encallat a les aigües manses d'un silenci odiós. Els ullets petits i torrats quasi li espurnegen.

—Avui és lo teu sant —diu a la Teresa sense pensar—. Si t'ha sobrat cap rosegó podries fer rostes de Santa Teresa per a la canalla.

—Estic bé per sants, jo.

L'home es frega la cara amb els palmells de les mans. Somriu.

—Ja m'ho penso... deus estar cansada.

Ara ell se la mira. Si es podia aferrar als petits detalls, si aconseguís arrapar-se a la vida de les coses menudes, potser, però només potser, estaria salvat. No vol haver-se de quedar a l'espai fosc de tota aquella por. Canviar-se de roba, mirar per la finestra, parlar amb la dona, caminar, moure's a poc a poc, mirar el gruix d'una esquerdada de la paret, tocar el pèl aspre del llom del gos i sentir-lo a la pell dels dits com una cosa viva... només li caldria això, això i prou... Però abans ha d'acabar una feina.

—No estic cansada, només que no m'hi acostumo —ella—. Tants morts...

—Sí. I encara en mataran més —mormola ell—. *Lo menos* quatre més.

Ho ha dit amb la senzillesa de l'aigua que raja de la font o del sol que surt resplendent de darrere un núvol que fa una estona l'ocultava. I això no obstant, sap que no hi ha res de natural en el que explica. Que no s'hi acostumarà ni vol acostumar-s'hi. Prefereix que li faci mal, aquell mal que hi ha dies que quasi et fa tornar boig.

—Lo nostre també el mataran? —demana ella.

L'home atura la mirada en un punt invisible de la paret mentre respon a poc a poc.

—No, ell no... s'ha salvat... Però lo Numen sí, que'l mataran.

—Fills meus!

La Teresa s'estreny les mans i s'agafa una punta del davantal sense gosar plorar. Ell mou el cap, com si fos possible deixar caure aquell pes que li empeny els ulls des de dintre i li eixorda les orelles. Traïdors. Té la paraula maleïda clavada en sang a les freixures. A la fi respira fondo i s'ajusta la gorra.

Ella es mossega els llavis i reté l'aigua que li venia als ulls.

—I tu, ja has esmorzat?

L'home no respon. Surt de l'habitació i va cap a l'estable, on guarda les eines, i agafa un cabàs i una pala. Ella li va al darrere.

—Què vols fer?

—Acabar-ho. Lo noi està bé?

—Sí. Volia demanar festa per vindre't a sperar a l'estació, però l'hem convençut d'anar a treballar. La Guadalupe se'n va anar ahir i la nena ha anat a escola. La Lola... ja la devies veure a Barcelona. Estem sols tu i jo —prova de riure la Teresa.

—Mai no estarem sols, aquí.

Alça el cap i escolta l'aire, prenyat d'ocells i remor de branques. Fan xivarri, sembla que s'apleguen per fugir. Potser canviarà el temps d'una vegada.

—No sents les seues veus? —li diu ell parant orella cap a l'horitzó.

La dona torna a estrènyer els llavis.

—No'ls escoltes renegar, no'ls sents riure? —insisteix l'home—. No'n sents los crits?

La dona es voldria tapar les orelles, li sembla que sí que els sent, aquell guirigall a la taula després de sopar, els renecs del *madrilenyo* el dia que va trencar la pala... la seva manera de riure quan la Lliberta li

demanava per enèsima vegada que expliqués coses de quan era el xofer de la Passionària. El concert de veus li retruny a la memòria i es posa una mà al pit, com volent frenar el cor que se li desboca, però en Jaume no en fa cas, està massa furiós. Si a cops de magall podia desfer-me'n, pensa l'home... però no és re que es pugui aixafar amb les mans. És aquella nosa... aquell tap que a estones se li fica a la boca de l'estómac, aquell pegat d'argila molla que li embussa el pit. Traïdor... a qui deien traïdor?

—Mai no podrem estar sols, tu i jo —diu finalment ell amb veu enrogallada.

En Jaume fa petar la llengua contra el paladar i els records esclaten fets miques. Es queden sols. Sols i potser derrotats, però encara no és segur que els hagin vençut, res no és segur, la informació circula lentament i han après a llegir les dades com aquell qui mira a través d'un vidre entelat. Però té raó que estan sols. Ell, ella, i les ombres d'aquella gent que els sotja. Encara hi són. Aquí, entre aquestes parets. Per sempre.

—Què vols fer, ara? —ella.

Ell fa un gest amb la mà i s'allunya amb la pala i el cabàs cap a la vinya.

A la vinya el troba el seu fill, en Xavier, que avui ha dit a la fàbrica que se n'anava a dinar a la masia i que potser trigaria una mica, que son pare... no els ha dit res més, que son pare, i l'encarregat ja l'ha entès i fa una ganya. Hi ha coses que no s'han d'explicar. Fet i fet, potser en Xavier no tindrà temps ni de fer un mos a peu dret, que a les tres ja engeguen la filatura i no pot trigar gaire més, encara que l'encarregat ja ho sàpiga, però menjar no és tan important com parlar amb el pare. Ha de saber què va passar, si els va veure, com se n'han sortit...

—Pare, què fas? —li crida de lluny.

El noi ja ha vist que l'home està tirant palades de terra al forat del pou. Com s'ha envellit, pensa mentre s'hi acosta. En Jaume Aritzeta té cinquanta-cinc anys, l'esquena doblegada, els membres prims i nerviosos, el cos petit, la roba que li va bon tros baldera. Encara no s'ha adonat del noi, s'atura un moment i s'enretira la gorra mentre es passa

el braç pel front. Fa calor al migdia. Se'l veu poqueta cosa enmig dels ceps i els ametllers que comencen a perdre fulles, però és de sequedat que perden fulles i no pas del fred, que enguany el fred encara no arriba. Es repenja sobre la pala i mira cap al forat.

—Què fas? Necessitem aquest pou! —li diu el noi.

—No t'ho *cregos*.

—L'acabarem tu i jo, pare, els dissabtes a la tarda, els diumenges.

L'home branda el cap, torna a agafar la pala i reprèn la feina mentre li respon.

—Sempre el veuria allà baix mirant-me i rient, amb les seues dents de ferro.

El noi no sap què dir-li.

—Potser tens raó —concedeix en Xavier—. Al vespre t'ajudaré a tapa'l.

Ja ha vist que no li explicarà re, ara no. Mentre torna cap a la masia sent la remor seca de la terra que cau al fons del forat, palada a palada. *Nach und Nebel*. Nit i boira. Estreny les dents i pensa en els dies que es van fer aquelles fotografies.

Eren unes criatures. En Xavier, en Conrado, els cosins.

Només eren uns nens. I de fons, la remor d'una guerra.

Així va ser com va començar la història del pou.

Fotografies en blanc i negre: 1938 i 1942 (5,3 x 8,2 cm)

Són quatre fotografies petites, de marges blancs i estrets, dentats. L'una, al darrere i amb llapis, té escrit el número 38, que s'ha de referir per força a l'any, perquè l'home de la fotografia no va tornar a la *masia Cardellà* després del gener de 1939.

És un home jove de front ample i cabells foscos, que mira amb posat decidit, quasi agressiu, l'ull de la càmera. El nen, de pocs anys, acaba de collir una petúnia del parterre que es veu al fons i encara la duu a la mà. Quan els hagin fet la foto potser donarà la flor al pare. El fotògraf ha tallat la meitat del cap del nen: el marge enrasa dos dits més amunt del front del Conrado Miret amb la punta del nas de l'infant. Com si sapiguessin que és la foto del pare la que cal guardar.

Les altres tres fotos tenen un 2 escrit amb llapis al darrere, i segurament són de 1942, si hem de fer cas de com ha crescut el vailet i de la cara d'alegria de la família, que encara no sap que l'home de la primera foto ha caigut en mans de la Gestapo.

Carrer de la Cort, núm. 3, Valls
Un diumenge de finals de la primavera de 1938

—M'has portat la benzina? —li demana la Rossita tan bon punt el veu entrar.

—Benzina! Les dones només penseu a fer mal!

L'estanc és petit i en aquesta hora hi toca el sol, que entra de gairell fins als prestatges del fons i projecta una cortina cònica de partícules flotants. El nen surt corrents quan reconeix la veu del seu pare. Té quatre anys, el front ample com ell i uns llavis bonics.

—Ei, qui és aquest? —li diu en Conrado aixecant-lo enlaire i fent-li pessigolles a la panxa amb el cap.

El nen es cargola de riure quan el rude oficial de l'exèrcit republicà el llança enlaire i l'entoma ràpidament entre els seus braços.

—Una altra vegada! Va!

—T'has engreixat! —li diu fent veure que li costa alçar-lo—, dimoni com t'has engreixat! Què et donen en aquesta casa per menjar?

—Així no me la portes, la benzina? —la dona, un pèl decebuda.

Ell deixa el nen a terra.

—I què en faries, de la benzina, si te la dugués?

—Oh, et penses que te la demano perquè sí? —protesta la Rossita mentre endreça el taulell—, amb un litre en tindria prou i massa, i a tu no et costaria re.

—Ah, no?

—És clar que no.

Aixeca el cap, li veu la cara i s'adona que no s'ho va prendre seriosament.

—És per treure taques, saps? —explica—, aquí no se'n troba i a vosaltres us surt per les orelles... tots aquests tancs i aquests avions... ni es notaria.

En Conrado Miret se la mira i del fons de la mirada li aboca tot el que no li dirà amb paraules perquè hi ha el nen, i això un nen val més que s'ho estalviï, però si fos capaç de llegir-li bé els ulls en tindria prou per sentir com ell el tronar dels obusos i el martelleig de les metrallores, el gemec dels homes que cauen com ninots de drap en trinxeres enfangades, les passades de l'aviació amb tan pocs avions que a penes intimiden, les dotzenes de pilots inexperts que han hagut d'aprendre en un mes a Rússia el que potser haurien trigat dos anys a saber fer en un exèrcit regular... n'hi ha que s'estavellen tots sols... els camions que porten milers i milers de soldats al front i ferits a la rereguarda, de vegades massa tard, les motos dels qui duen missatges, materials secrets, un mapa preciós amb unes posicions que varien dia per dia, de vegades depèn d'una hora... la línia del front que conté i empeny els feixistes, dura i alhora fràgil com el cristall de roca... ell i els seus homes, com un sol puny tancat i brutal que colpeja sense descans. Taques! Aquesta ximpleta li parla de treure taques!

—Oh, no facis aquesta cara, que a mi no em fas cap por... —protesta ella.

—Amb aquesta benzina que em demanes jo puc salvar cent homes.

—Au va! —fa la Rossita esbalaïda, que no sap si parla seriosament.

El nen estira la màniga de son pare.

—L'àvia ja ha anat a la masia, tenim una sorpresa —diu.

La Magdalena Musté i el seu nét viuen a Valls des que Barcelona se'ls ha tornat insegura. És la mare de dos dels fundadors del PSUC, un d'ells, en Josep, era conseller del govern durant els *fets de maig*. Aquí ningú no els anirà al darrere. L'habitatge només és una entrada a peu de carrer i una rebotiga ben aprofitada a l'entresòl on es filtren les mil i una aromes dels pots i paquets ordenats, atapeïts, amuntegats en racons, prestatges i calaixos de l'estanc, però una dona i una criatura en tenen prou amb un pam de rajola, un pessic de seguret i una mica d'afecte. I aquí, amb els nebots, la calidesa i la sensació de refugi hi són assegurades.

—Vaja, li portava una cosa, a l'àvia... On és aquesta masia?

—A prop... a un cop de pedra... —la Rossita—. La *masia Cardellà*.

—Hi anirem a dinar! —el nen, engrescat.

En Conrado arruga el front.

—Són amics vostres?

—Sí, són de Vallbona, del poble de ton padrí.

—Vaja, i com els heu trobat?

—La gent dels pobles es coneix...

Ell fa una ganya. La gent es coneix... és el que no li agrada.

—No pensava passar el dia al camp —només diu, eixut.

—La tia i el nen hi van moltes tardes —explica la Rossita—. L'altre dia també hi van anar amb ton germà Josep.

En Conrado no diu res més. Remena pel taulell. Hi ha un diari vell i el fulleja distret, com quan alguna cosa el contraria, fa temps abans de parlar de nou. El nen li estira la trinxa de la caçadora.

—A la canalla els va bé el camp, saps? —afegeix ella.

Ell fa com qui llegeix, però la mirada i el cap li roden en una altra banda.

—És bo per a la salut. Del nen, vull dir... —la Rossita.

Se'l mira. Però ell continua de cap al diari vell que en Joan fa servir per embolicar paquets de tabac, fent veure que la lectura és el més important del món.

—No em creus?

Potser encara pensa en la benzina.

—Bah, què heu de saber els homes d'aquestes coses! —diu a la fi, empipada d'haver de parlar sola—. A més a més, aquella gent tenen una nena de la seva edat, una neboda de Barcelona. I el noi de la casa, en Xavier, és tres o quatre anys més gran que el Conrado.

—Ei, mira qui hi ha aquí!

En Joan Dasca, l'home de la Rossita, treu el cap per la porta interior i els salva d'una conversa impossible. Els dos homes s'abracen.

—Com va pel front? Teniu tabac? —en Joan.

—No... no hi ha re, allà —riu en Conrado—, només fulla d'avellaner. Hauries de veure la traça que tenen alguns a fotre'n picadura i fumar-se-la.

—I és bona?

—Quins collons! Si és bona, diu, la pampa d'avellaner!

—I la guerra?

—Bah, aquests malparits són tossuts i caparruts com les mules, però en farem botifarres... ja hi pots pujar de peus.

—Botifarres!

—Sí. De tots els feixistes. Botifarres. I els fotrem a mar.

—Sí, ja m'ho crec, que els fotreu a mar... però dic jo que *podé* hi haurà *fenya*...

—Bah... Què fumes tu? Encara et queda re que es pugui encendre?

L'home treu un feix de caliquenyos de Juneda d'un pot de llauna que guardava sota el taulell i els dessembolica a poc a poc. El paper de seda cruix i l'aroma intensa del tabac s'escampa de sobte per la botiga com l'alenada càlida d'una amant.

—Te'ls he guardat... ja no se'n troben.

—Pare, pare, què m'has portat? —li estira la màniga el nen.

El Conrado Miret somriu i li ensenya una rajola petita de xocolata.

—Per a tu i per a l'àvia, eh? Però fins després de dinar...

Llavors es mira la parella, que els contemplen des de darrere el taulell.

—Tindrem música, avui, Joan? —demana en Conrado.

En Joan assenteix i assenjala l'estoig del violí, un Laurent Bourlier de Mirecourt que té el do d'arrossegar-lo cap a indrets on només la música pot donar sentit a la vida. En moments com aquests, que la gent sembla que s'ha tornat boja, és de les poques coses que l'asserenen. La Rossita l'ha posat al costat del cistell del pa que s'enduran a la masia. Al vaillet li agrada escoltar les seves improvisacions sobre cançons populars, que ha après a cantar a l'escola, però la tia s'emociona sobretot amb dues sonates per a violí de Brahms, que ell interpreta magistralment. El músic somriu sense voler. A la masia potser triomfaran els motius populars... hi està acostumat. Però de vegades la gent més senzilla es meravella amb la bona música, se'n deixa arrossegar encara que no la compregui, se n'amara, la sent per dintre, li esclata per la sang i li omple el cos de benaurança o de neguit. Ell viu per a aquests moments, quan aconseguix captivar-los, quan s'obliden de qui són, de qui és ell, de tot, quan només hi ha la música.

—Avui la muntarem grossa! —diu en Conrado—. Porto cançons noves del front, ja ho veuràs, són... potents... a veure si m'hi pots posar acompanyament!!!

En Joan somriu i arrufa el nas. S'imagina per un moment la combinació que poden fer els crits abrandats d'una coral improvisada de sobretaula entonant una cançó de guerra i el so del seu violí robust però delicat. Aleshores pensa en la música de Robert Gerhard i en el desfici

que li agafa sovint quan la sent, que voldria provar de volar més enllà dels harmònics. Travessar límits sempre fa basarda, però li fa més basarda la idea d'ofegar-se entre coixins massa delicats.

—Oh, ja ho sé que tu fas unes altres músiques —riu el cosí soldat—, però per un dia no passarà re que toquis coses que ens puguin animar.

—Que et penses que sóc un músic de saló? —protesta en Joan.

—Així m'agrada! Hem d'ensenyar a aquestes criatures a ser valents! Hores més tard, al so del violí, les veus estripen la tarda:

*Con el quinto, quinto, quiiinto
con el quinto regimieento.
Madre, yo me voy pa'l frente
para las líneas de fueeeego.
Madre, yo me voy pa'l frente
para las líneas de fueeego.
Anda jaleo, jaleeeo
suena una ametralladora
y ya empieza el tiroteo
y ya empieza el tiroteeeo.
Anda jaleo, jaleeeo
suena una ametralladora
y ya empieza el tiroteo
y ya empieeeeza el tiroteeeeo0000...*

Poc després, en Conrado Miret i els seus homes, comandats per Enrique Líster i Juan Modesto Guilloto, fan retrocedir les tropes de Franco al Front de l'Ebre. A finals d'estiu són ells els qui retrocedeixen.

Els Omells de na Gaia
3 de desembre de 1938

—Mare, farem coques? —pregunta la Rossita Felip.

És dissabte al migdia i s'ha acabat l'escola. En menys d'un minut la nena s'ha plantat a casa per enxampar la seva mare abans no hagués acabat de pastar tota la massa del pa.

—Va, mare, fem coques!, me'n deixes pastar una a mi?

—Després.

Només té deu anys, però ha sentit que la guerra s'acaba i això vol dir que el pare tornarà aviat. I el poble es tornarà a omplir de rialles i de re-necs, les criatures xisclaran d'alegria i les dones rondinaran per fora i gemegaran de satisfacció per dintre, com abans. Es pensen que no s'adona de re, però a ella no l'enreden, ja fa temps que és gran. Com l'enyora, el pare, amb els seus braços forts, que l'agafa per la cintura i l'aixeca enlaire enlaire... Quan torni ja potser no la podrà aixecar, perquè tothom diu que ha crescut tant, i deu ser veritat, perquè al Joan li passa mig pam, i això que és altíssim, i a la mare ja quasi l'atrapa. Aquest estiu passat ha fet una estirada!

Guaita per la finestra. La plaça, el campanar. Dones.

Cada dia és igual. Al poble només hi ha dones, criatures i vells.

Obre la llibreta i fa uns dibuixos: la casa, el carrer, la filera d'homes... aquells homes. La primavera passada van arribar un munt d'homes, recorda mentre dibuixa un sol i uns ocells que volen, amb la punta de la llengua entre les dents, els van tancar a l'església i no els deixaven veure, diu que dormien per terra en jaços de palla. Van arribar per la Mare de Déu de Montserrat, a finals d'abril, i quan se'n van anar, a mig setembre, ella i unes amigues van anar d'amagat a veure-ho, i es van omplir de puces i xinxes, que la mare la va haver de fregar ben fregada amb oli per treure-se-les del damunt. I per postres li va caure una pallissa. Que no t'he dit que no s'hi havia d'anar? Que te les vols carregar de valent o què?

O què. Ella no té por.

I dibuixa l'església, la porta oberta i el terra tot brut.

Mentre aquells homes van ser al poble no els deixaven ni fer preguntes. Però ara... quin mal té mirar ara que ja no hi són? Doncs diu que ara tampoc. No els va veure mai de prop, aquells homes, ni tan sols una ombra, però la Rossita va sentir dir que entre tota aquella gent també hi havia vingut el doctor Casimiro, i que el tenien allà tancat i la gent en parlava, "sabeu qui ha vingut?, el doctor Casimiro!", deien, i tothom el volia convidar a dormir a casa perquè era molt bon home i a l'església no s'hi cap, i a qui havia curat del tifus o la tos ferina, i a qui havia adreçat una espatlla desllorigada o apedaçat una cama trencada. I diu que

per això el van matar, de ràbia que la gent se l'estimés encara que no fos dels rojos, que això va ser el que més li va coure a aquell home que els tenia allà tancats i els vigilava. Un bestiot, un salvatge. Tothom ho va dir.

El dibuixa amb una pistola. L'acaba de disparar, encara treu fum.

Perquè els Omells és un poble dels rojos, això també ho sap tothom, i n'hi ha que diuen amb la boca petita que els rojos han profanat l'església, que això la Rossita no sap què vol dir, però ella sap que el capellà es va haver d'amagar i que aquest estiu allà hi ha hagut aquella gent a dormir, ella ho ha vist i es va omplir de polls i xinxes i tota mena de bèsties, i encara ara fa una pudoor... Potser profanar vol dir omplir de puces i polls i xinxes... oi? Per la gent, tanta gent amuntegada. N'hi havia molts, encara es nota, tot un munt de gent dormint a l'església, i pel cor i tot que els van ficar, perquè a baix no hi cabien, prova de dibuixar-los però no li surten, són massa gent i fa uns ratllots i darrere els ratllots s'han d'endevinar, perquè aquella gent eren presoners de la guerra, i en una guerra sempre s'ha d'anar amunt i avall, el pare també fa temps que és fora de casa per la guerra, i els homes van amb fusells i pistoles i desapareixen als enemics, i si et descuides els enemics et fan presoner i ja has begut oli, això si no et maten com al doctor Casimiro, que també pot passar, i hi ha gent que diu que aquí a prop dels Omells hi ha homes enterrats, que es van morir mentre cavaven les trinxeres per quan la guerra arribi als Omells, si hi arriba, això sí que es pot anar a veure i no et diuen re, però els morts no se sap on són, a les trinxeres no se'n veuen, no hi ha ossos ni re, elles s'ho van mirar ben mirat i re... només són uns forats buits, potser ni tan sols no és veritat que hi hagi morts, encara que aquell dia que es van enfilem al cirerer a menjar cireres, quan aquells homes encara eren al poble, van veure una mà que sortia entre la terra remenada, prop de la soca, i van marxar corrents... tant de bo no li passis res al pare.

Es queda pensant, amb la punta de llengua entre els queixals.

A ella l'havia anat a visitar un dia que tenia molta febre, el doctor Casimiro, devia tenir set o vuit anys, quan era el metge dels Omells, i li va donar uns copets a la galta i un xarop, i de seguida es va trobar bé. Però quan havia tornat aquell abril, ella ja no el va poder veure, perquè quan apuntava el dia marxaven cap a treballar i ella encara dormia, diu que tocaven la corneta per despertar-los i feien un sagramental que se